

Afrika voorbij het export-model

AUTEUR Luce Beeckmans

FOTOGRAFIE Luce Beeckmans

Hoewel nog slechts weinig onderzoek is gebeurd, en zeker vanuit comparatief perspectief, naar andere aspecten en factoren die de ruimtelijkheid van de Afrikaanse stad hebben bepaald dan de verspreiding van het westerse stadsmodel, lijkt de tijd rijp voor een andere geschiedschrijving van de Afrikaanse stad, één voorbij het export-model.

De Afrikaanse stad herontdekt

De Afrikaanse stad kan de laatste tijd op een groeiende interesse rekenen. Deze nieuwe belangstelling werd voor een groot deel gestuurd door de talrijke onafhankelijkheidsverjaardagen van Afrikaanse landen het voorbije jaar. Naar aanleiding daarvan verschenen tal van publicaties die de Afrikaanse stad opnieuw onder de aandacht brachten. Opvallend en tevens bemoedigend is dat de Afrikaanse stad niet enkel meer wordt voorgesteld als plaats van crisis en chaos, maar ook als ruimte voor ontmoeting en creativiteit. Toch kunnen we in feite over een herontdekking spreken, gezien de Afrikaanse stad al eind jaren '80, begin '90 binnen westerse culturele kringen als een bijzonder oord van artistieke creativiteit en inventie werd gepercipieerd. Ook de sociale wetenschappen en geschiedenis eigenden sindsdien steeds meer de Afrikaanse stad toe als dynamisch onderzoeks domein. Hoewel de aandacht voor de Afrikaanse stad voornamelijk gevoed wordt vanuit andere domeinen dan dat van de stedenbouw, neemt de 'stedelijke ruimte' als specifieke focus steeds meer een expliciete plaats in. Toch blijft de ruimte van de stad vaak onderbelicht en komt ze slechts aan bod als decor voor sociale en politieke fenomenen. Tot deze vaststelling kwam ook historica Catherine Coquery-Vidrovitch in de inleiding van het boek "African urban space in historical perspective" (2005): "[I]ronically, in spite of the conference title, what was lacking most were discussions of urban space (without an 's'), while spaces (with an 's') are properly treated in the present book. Undoubtedly, historical spaces and cultural spaces (i.e., spaces as announced by the title of the conference) were here. How to say this? "Spatial Space" was barely there.'

Binnen de meer ruimtelijke discipline van stedenbouw(geschiedenis) kunnen we vanaf de jaren '90 een verbreding van het geografisch blikveld vaststellen. Opvallend is dat men daarbij in de eerste plaats geïnteresseerd bleek in de export van het westerse stadsmodel naar niet-westerse gebieden. Daarbij werd voornamelijk in het voetspoor getreden van bekende Europese architecten, zoals Le Corbusier, die ook buiten Europa actief waren. In verschillende overzichtswerken van de westerse stadsplanning, zoals deze van Peter Hall en Robert Freestone, verschenen sindsdien ook referenties naar stadsplanningprojecten buiten het Westen, al is opmerkelijk dat steeds dezelfde steden worden aangehaald. Brasilia en Chandigarh werden op die manier tot vervelends toe gepresenteerd als kopie en zelfs vervolmaking van het westerse model. Hoewel het Afrikaanse continent gelijktijdig met deze publicaties een ongekende urbanisatie doormaakte, valt de Afrikaanse stad in deze overzichtswerken van de stadsplanning vooral op door haar negatie.

bijna alle Afrikaanse steden werden uitgebouwd vanuit prekoloniale nederzettingen en niet vanuit een 'tabula rasa' of 'terre vierge'

Een aantal auteurs, zoals Gwendolyn Wright, Robert Home of, dichter bij huis, Bruno de Meulder hebben daar tot op zekere hoogte een antwoord op weten te bieden, door minder bestudeerde steden en stadsplanningprojecten onder de aandacht te brengen, waaronder deze in Afrika. Zij bestuderen de Afrikaanse stedelijke ruimte binnen een breder sociaal en politiek kader, waardoor de stadsmodellen niet langer geanalyseerd worden als autonoom object maar ook de onderliggende ideologische agenda's worden blootgelegd. Via de studie van stads-

Kinshasa, Marché Central, ©Luce Beeckmans, 2008

planningvoorstellen wordt bijvoorbeeld de dominante machtsverhouding tussen moederland en kolonie ondervraagd. Toch blijft de export van westerse stadsplanningmodellen naar Afrika, vaak in een koloniale context, het kader waarbinnen de Afrikaanse stedelijke ruimte onder de loep wordt genomen. Hierdoor blijft de lokale ontvangst van de stadsplanningvoorstellen vaak onderbelicht. Slechts uitzonderlijk, bijvoorbeeld in het boek van Joe Nasr en Mercedes Volait wordt een complexer verhaal geschetst. In dit werk onderzoeken de auteurs niet alleen hoe stadsmodellen vanuit het Westen werden geëxporteerd, maar ook hoe ze door lokale planningsinstanties werden geïmporteerd en geïmplementeerd. Daarbij wordt op zoek gegaan naar de wijze waarop lokale elementen, zoals mensen, plannen, gewoontes of omstandigheden, interageren met de uit het buitenland geïmporteerde professionals en concepten.

Toch is het opmerkelijk dat weinig werken ingaan op de immense discrepantie die heerst tussen de Afrikaanse stad voorgesteld in de stadsplannen en de fysieke ruimte van de Afrikaanse stad. Een groot deel van de Afrikaanse stad heeft zich immers ontwikkeld geheel los van deze uit het buitenland geïmporteerde stadsplannen. Maar zelfs daar waar stadsplannen van kracht waren, blijft het vaak een volstrekt open vraag wat er uiteindelijk van geworden is. Op lokaal niveau ondergingen de geïmporteerde stadsplanningvoorstellen vaak fundamentele wijzigingen. Om een beter inzicht te krijgen in de lokale actoren en factoren die de ruimte van de Afrikaanse stad mee hebben bepaald, is het duidelijk dat zich een andere insteek opdringt, één die erin slaagt te kijken voorbij het export-model. Tot op heden blijft immers te veel van de Afrikaanse stedelijke ruimte geheel in het duister.

De limieten van het export-model

Veel onderzoek naar de Afrikaanse stad vertrekt nog steeds vanuit de export van het westerse planningsmodel naar het Afrikaanse continent. Nochtans gaat deze insteek voorbij aan twee elementaire gegevens die de ruimtelijkheid van de Afrikaanse stad fundamenteel bepalen. Hoewel vele Afrikaanse steden pas hun grote groei kenden na de kolonisatie, werden ze bijna in alle gevallen uitgebouwd vanuit prekoloniale nederzettingen en niet vanuit een 'tabula rasa' of 'terre vierge', zoals

vaak wordt aangenomen. Zeer frequent echter, zijn deze prekoloniale ontwikkelingen van permanent belang voor de ruimtelijke structuur van de Afrikaanse stad. Daarnaast wordt vanuit het export-model slechts ingegaan op een beperkt deel van de stedelijke realiteit van de Afrikaanse stad, namelijk het gedeelte van de stad dat werd gepland en dit in de eerste plaats voor de huisvesting en economische activiteit van de Europese bevolking. Daar deze Europese gemeenschap altijd een minderheid vormde in de Afrikaanse samenleving, en hoewel deze zich proportioneel buitensporig veel plaats toe-eigende in de gesegregeerde Afrikaanse stad, blijft hierdoor meer dan de helft van de Afrikaanse stad onbesproken. Immers, vanaf het ontstaan van de Afrikaanse stad heeft het grootste deel van de stedelijke ruimte zich ontwikkeld zonder planning van bovenaf. Wat gewoontegetrouw 'informele stedenbouw' wordt genoemd maar feitelijk een vorm van stadsontwikkeling is bepaald door andere modaliteiten en praktijken dan deze in het Westen, kan daarenboven worden beschouwd als een doelbewuste strategie van exclusie van het (post)koloniale bewind. Onder het mom de traditionele Afrikaanse levenswijze te willen respecteren, werd vaak niet geïnvesteerd in de Afrikaanse stadsdelen, wat niet alleen erg kostenbesparend was, het waarborgde tevens een status quo en zelfs onderontwikkeling van deze wijken.

planning heeft zich niet louter beperkt tot een simpele 'cut and paste', er blijkt ook sprake van een niet onbelangrijke 'editing'

Als we dieper ingaan op de planningsvoorstellen, die zowel voor als na de onafhankelijkheid vrijwel steeds opgesteld werden door westerse architecten, urbanisten of consultants, voor Afrikaanse steden, dan wordt snel duidelijk hoezeer stedenbouw in de Afrikaanse context gebruikt werd als politiek instrument. Dit gegeven heeft ertoe geleid dat de transfer van het westerse planningmodel zich niet louter heeft beperkt tot een simpele 'cut and paste', er blijkt ook sprake van een niet onbelangrijke 'editing' van het westerse planningsmodel naar de Afrikaanse context, aldus Anthony King. Het is net in deze aanpassingen van het originele stadsmodel dat de politieke aspiraties en intenties van de politieke elite, al dan niet koloniaal, het meest zichtbaar naar voren komen. Hierbij geeft King het voorbeeld van de Engelse bungalow die na export naar de Indische kolonie grote typologische mutaties onderging, bijvoorbeeld door de toevoeging van aparte gangen en vertrekken voor het huispersoneel. Hetzelfde mechanisme zien we terugkomen op de grotere schaal van stadsplanning. Door in te gaan op de thematiek van segregatie kunnen deze mutaties het meest sprekend worden gedemonstreerd. Nergens anders dan in de Afrikaanse stad is de rassenkwestie immers zo zichtbaar aanwezig in het stadsweefsel. Hierbij kan een chronologische opdeling gemaakt worden in drie periodes: het interbellum, de periode tussen WOII en onafhankelijkheid (veelal rond 1960) en de postkoloniale fase. Voor elke periode kunnen we bepaalde strategieën en discoursen

Dakar, Marché Sandaga, ©Luce Beeckmans, 2010

identificeren die urbanisten gebruikten om te voldoen aan politieke verlangens segregatie en cohabitatie.

Tijdens het interbellum kunnen we vaststellen dat in veel Afrikaanse steden een raciale segregatie werd geïntroduceerd aan de hand van 'cordons sanitaires' of neutrale zones tussen de Europese en Afrikaanse stadsdelen. Deze onbebouwde zones dienden de uitbraak van epidemieën te verhinderen, waarbij voornamelijk werd getracht besmetting van Europeanen te voorkomen. Zo werd bijvoorbeeld betoogd dat het 'cordon sanitaire' het malariagevaar zou indijken doordat de malariamug deze strook niet zou kunnen overbruggen. Hoewel de geneeskunde hiervoor geen wetenschappelijke fundering kon geven en de breedte van deze 'cordons sanitaires' varieerde van stad tot stad, werden deze stedenbouwkundige ingrepen aan de hand van sanitaire voorwendsels en naar het model van westerse, vaak autoritaire, saneringsprojecten verantwoord. Nochtans ging het in de Afrikaanse stad niet over een sanering van de Afrikaanse wijken, maar eerder om een definitieve opdeling van de stad in gezonde en ongezonde wijken en een complete terugtrekking van investeringen in deze laatste.

Na WOII werd de raciale segregatie in de Afrikaanse stad op regelmatige basis gelegitimeerd aan de hand van modernistische zoningprincipes. Terwijl in westerse stadsprojecten onder invloed van onder andere de CIAM-beweging (Congrès International d'Architecture Moderne) sprake was van de intrede van een functionele opsplitsing van de stad in aparte wijken voor wonen, werken en recreëren, werden in de Afrikaanse tegenhanger bevolkingsgroepen van elkaar gescheiden op basis van ras. Dit leidde tot de bouw van zelfvoorzienende (satelliet)wijken in de rand van de Afrikaanse steden. Omdat dit echter vaak gebeurde zonder de uitbouw van de gangbare publieke faciliteiten betekende dit een cruciale manipulatie van het originele zoningmodel en het achterliggende discours.

Na de onafhankelijkheid zien we paradoxaal genoeg een grote continuïteit in het gebruik van segregationistische stadsplanningvoorstellen, waarbij de raciale segregatie van de koloniale stad werd getransformeerd in een sociaal-economische logica van exclusie. Aan de hand van het voorbeeld van 'New Towns' in de periferie van London

en Parijs werd getracht niet alleen de illegale grondbezitters uit de centrumstad, maar ook de massa immigranten uit het binnenland definitief de toegang tot de stad te ontzeggen. De periferie van de Afrikaanse stad werd echter meestal alleen op papier uitgewerkt waardoor de noodzakelijke mobiliteit tussen stad en periferie nooit werd gewaarborgd.

Dit gegeven, namelijk de grote discrepantie die blijkt te bestaan tussen het oorspronkelijke planningsvoorstel en de uiteindelijke implementatie op het terrein, brengt ons bij een laatste aandachtspunt. Immers, nergens anders dan in de Afrikaanse stad is zo duidelijk hoezeer de stad, gepresenteerd in stedenbouwkundige plannen voorgesteld door architecten, stadsplanners, technisch assistenten en 'consultants', veelal afkomstig uit het Westen, en de reële stad van elkaar verschillen. De gevolgen van deze oncomplete en gefragmenteerde implementatie van stadsplanningprojecten komt niet alleen tot uiting in de vaak belabberde en ontoereikende stadsinfrastructuur en -huisvesting in Afrikaanse steden. Ook de absolute segregatie voorgesteld in stadsplanningprojecten heeft zich hierdoor, fortuinlijk genoeg, nooit weten te realiseren waardoor de Afrikaanse stad veel meer nuances en gradaties in sociale mobiliteit vertoont dan oorspronkelijk bedacht. Niet enkel wijst dit op onvervulde ambities en dromen van planners en beleidsmakers, het toont ook de ontoereikendheid aan van het duale stadsmodel van zwart versus blank of arm versus rijk, en misschien zelfs van het westerse planningsmodel in het algemeen, dat door stadsplanners werd aangewend bij de vormgeving van de Afrikaanse stad.

De rol van lokale actoren in stadsplanning

Deze discrepantie tussen stadsplanningmodel en werkelijke morfologie van de Afrikaanse stad wijst op het cruciale belang van lokale actoren en factoren in de ruimtelijke vormgeving van de Afrikaanse stad, een aspect dat tot op heden erg weinig wordt uitgediept in de geschiedschrijving van de Afrikaanse stad en stedenbouw. Nochtans speelden lokale actoren en plaatselijke netwerken van kennisexpertise een cruciale rol bij de implementatie van stadsplanningprojecten in Afrika. Enerzijds zorgden interne debatten binnen de lokale planningsinstituten voor belangrijke transformaties en adaptaties van de geïmporbeerde stadsplanningprojecten. Anderzijds botsten deze stadsplanningvoorstellen ook op lokale realiteiten en belangen buiten het planningsapparaat, die op een bepaalde manier in rekening dienden gebracht te worden, waardoor de plannen vaak finaal een andere wending kregen. De rol van lokale actoren op en in het stadsplanningproces valt daardoor niet te negeren.

Uit eigen comparatief onderzoek, maar ook bijvoorbeeld dat van historica Odile Goerg, blijkt dat vaak grote tegenstrijdigheden in visies en opvattingen bestonden tussen lokale diensten van openbare werken en globale beleidsapparaten op centraal niveau of in het buitenland. Hierbij blijkt bovendien dat lokale planningdepartementen dikwijls andere Afrikaanse steden, en niet Parijs, London of Brussel, als model namen voor de concrete implementatie van planningsvoorstellen. Zo was het werk van Zuid-Afrikaanse gezondheidsexperten van cruciaal belang voor de vorming van het 'cordon sanitaire' in Kinshasa. Daarnaast werd bijvoorbeeld door de lokale dienst stadsplanning van Dar es Salaam niet alleen naar de buurlanden Kenya en Oeganda

gekeken, ook de planningspraktijk in India, meer bepaald in New Delhi, diende er als inspiratiebron. Tenslotte blijkt uit interne correspondenties dat de woningbouwprojecten in Dakar op vlak van maatvoering en technische detaillering sterk waren gebaseerd op deze in Belgisch Congo. We kunnen dus vaststellen dat zeker niet alleen de band moederland-kolonie of donor-ontwikkelingsland de Afrikaanse stad wist vorm te geven, maar dat ook transnationale netwerken van expertise, zoals deze van Zuid-Afrikaanse welzijnswerkers of Indische bouwpromotoren, van belang waren bij de vorming van de Afrikaanse stad.

Daarnaast is opmerkelijk welke rol de zogenaamde tussenfiguren of intermediaire bevolkingsgroepen (zoals Portugezen en Grieken in Kinshasa, Libanezen en Syriërs in Dakar of Indiërs en Arabieren in Dar es Salaam) innamen in de Afrikaanse stad, die vanaf haar oorsprong veel kosmopolitischer van karakter was dan vaak wordt voorgesteld. Door hun tussenpositie van *'both insider and outsider'*, met de woorden van Garth Andrew Myers, diepe integratie en economische belang in de Afrikaanse samenleving, wisten ze stadsplanningprojecten vaak een andere draai te geven. Bovendien waren zij vaak ook fysiek tussen de Afrikaanse en Europese wijken gelokaliseerd, waardoor zij een centrale positie innamen in het stadsweefsel. In Kinshasa vestigden Portugese en Griekse handelaars zich bijvoorbeeld in het *'cordon sanitaire'*, omdat ze daar toegang hadden tot zowel de Afrikaanse als Europese gemeenschap. Mede door hun toedoen functioneerde het *'cordon sanitaire'* daardoor nooit adequaat als buffer tussen de verschillende gemeenschappen, maar werd het zelfs eerder een plaats van ontmoeting. Dit werd nog versterkt toen de koloniale overheid besliste de publieke markt vanuit een zeker opportunisme naar deze scheidingszone te verhuizen. Onder druk van de Indische gemeenschap in Dar es Salaam werd dan weer een handelszone voor Aziaten geopend te midden van Kariakoo, een wijk die uitsluitend voor Afrikanen was opgericht. Deze handelszone zorgde ervoor dat zich op termijn ook vele Indische gezinnen in Kariakoo vestigden, hoewel dat officieel was verboden. Omdat deze tussenfiguren niet pasten binnen het duale model van de Afrikaanse samenleving dat werd aangewend binnen de (post)koloniale administratie, werden zij door het bestuur vaak over het hoofd gezien of getolereerd vanuit pragmatische overwegingen. Dit gaf hen meer speelruimte en zeggenschap dan de Afrikaanse bevolking, die voornamelijk door het gebruik van de stedelijke ruimte haar stempel wist te zetten op vorming van de Afrikaanse stad.

Hoewel in de klassieke geschiedschrijving van de Afrikaanse stad en stedenbouw de insteek van het export-model nog steeds een prominente rol inneemt, kunnen we ons door bovenstaande opmerkingen afvragen in hoeverre dit westerse stadsplanningmodel wel degelijk als model heeft gediend bij de ontwikkeling van de Afrikaanse stad. Gezien nog slechts weinig onderzoek is gebeurd, en zeker vanuit comparatief oogpunt, naar andere aspecten en factoren die de ruimtelijkheid van de Afrikaanse stad hebben bepaald dan de verspreiding van het westerse model, lijkt de tijd rijp voor een andere geschiedschrijving van de Afrikaanse stad, één voorbij het export-model.

Luce Beeckmans (luce.beeckmans@ugent.be) studeerde af als ingenieur-architect aan de Universiteit van Gent in 2005. Daarna werkte ze als architect en stedenbouwkundige bij Stéphane Beel Architecten. Sinds 2007 werkt ze als onderzoeksassistent aan de Universiteit van Groningen, waar ze een proefschrift voorbereidt over stadsplanning en segregatie in drie Afrikaanse steden (Kinshasa, Dar es Salaam en Dakar) tussen 1920 en 1980.

Literatuurselectie

- Bruno De Meulder (2000) Kuvuande Mbote. Een eeuw koloniale architectuur en stedenbouw in Kongo, Antwerpen: De Singel
- Catherine Coquery-Vidrovitch (2005) 'Introduction: African urban spaces: history and culture', in: Salm en Falola (eds.), African urban space in historical perspective, Rochester/Woodbridge
- Robert Freestone (2000) Urban Planning in a Changing World: The Twentieth Century Experience, New York: E & FN Spon
- Odile Goerg (1997) Pouvoir colonial, municipalités et espaces urbains, Conakry-Freetown, des années 1880 à 1914, Parijs
- Peter Hall (1988) Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century (third edition), London: University College London
- Anthony King (2003) 'Writing Transnational Planning Histories', in: Joe Nasr, Mercedes Volait, URBANISM. Imported or exported? Native aspirations and foreign plans, Great Britain: Wiley-Academy
- Garth Andrew Myers (2003) Verandahs of power. Colonialism and space in urban Africa, Syracuse
- Joe Nasr & Mercedes Volait (eds.) (2005) URBANISM. Imported or exported? Native aspirations and foreign plans, Great Britain: Wiley-Academy
- Gwendolyn Wright (1991) The politics of design in French colonial urbanism, Chicago: The University of Chicago Press